

Aleksa Radović

O JADU I KUKANJU: OSMIŠLJAVANJE PATNJE KROZ LAMENT

SAŽETAK

Jadajućem govoru, kao svakodnevnoj ali i istorijski-kulturno svepri-
sutnoj pojavi, u ovom radu se pristupa kroz uporednu analizu feno-
mena svakodnevnog kukanja i estetizovanog lamenta. Distinkcije raz-
ličitih oblika nakukavanja se pre svega nalaze kroz njihov odnos
prema afektivnom životu individue. U tom cilju, rad se oslanja na psi-
hoanalitičke teorije reprezentacije i afekta, posebno rad A. Grina i
njegov doprinos psihoanalitičkom shvatanju afektivnosti u opštem
psihičkom životu. Pokazuje se da funkcija kuknjave može predstavlja-
ti opis doživljenog sveta osobe koji svedoči ono smisljeno i autentično
u perspektivi lamentirajućeg subjekta. Sa druge strane, nemogućnost
suočavanja sa nadirućim pluralitetom smisla dovodi do odbrana vi-
dljivih u perpetuaciji kuknjave. U tom slučaju, jadajući govor umesto
osvedočavanja iskustva ima pokrivačku funkciju. U nastavku rada
razmatraju se retoričke odlike oba modaliteta jadajućeg govora, kroz
pojam ekfrazе (kao antičke retoričke figure opisa umetničkog dela).
Pitanje retoričkih efekata nadovezaće se na analizu pesničkog pojma
„sposobnosti za negativno“, iz pera pesnika Kitsa preuzetog u teoriji
psihoanalitičara V. Biona. Zbog nužnog manjkana u osnovi jadajućeg
iskustva, negativna funkcija u govoru se pokazuje kao nužna za auten-
tičan opis gubitka i osujećenja. Rad se završava razmatranjem različi-
tih oblika lamentirajućeg odnosa prema sudbinskom stanju stvari,
kao i njihovih posledica, kroz uporednu analizu likova u dve poznate
drame Vilijama Šekspira, Hamleta i Kralja Lira.

KLJUČNE REČI

lament, afekat, Andre
Grin, ekfrazе,
sposobnost za
negativno.

Uvod u problem kukanja ili lamentirajući uvod

Sudbina čoveka, njegova nužnost, uvek podrazumeva uskraćenje u jednom
ili drugom obliku. Posledice uskraćenja i gubitka su često patnja i bol. I po-
red odsustva izbora kada su sudbinske stvari u pitanju, čoveku je ipak do-
pušteno da o sudbi, boginji bez pardona, kuka i nariče.

Nedostatku potpunog zadovoljenja¹, tj. nepodudaranju želja sa onim
što jeste slučaj, čovek pristupa na različite načine. Onima koji biraju da se

1 U okvirima psihoanalitičke aksiomske pozicije, da se smisao postupaka i govo-
ra tumači kroz uticaje nesvesnog, celovitost iskustva, a pogotovo zadovoljstva, je uvek

bune ili poriču takav fatum, glasno ili za sebe, to deluje kao samorazumljiv čin. Ta samorazumljivost proizilazi iz određenog shvatanja sveta, te sasvim konkretnih vidova saznanja, mišljenja i doživljavanja koji upravo oblikuju način postojanja u svetu. Kukajućim govorom određen pogled na svet održava se postojanim, dok se u isto vreme opravdava i uobličava unutrašnji doživljaj takvog sveta, koji je dozvolio odstupanje od onog što osoba oseća da joj po pravu pripada i što joj je uskraćeno.

Ono što nazivamo kukanje, jadanje ili žaljenje može se definisati kao verbalno ispoljavanje neprijatnog ili bolnog doživljaja koji nastaje usled gubitka ili uskraćenog užitka. Takva uskraćenost predstavlja se kao izgubljenost mogućnosti, te u tom pogledu problematiku postavlja u domen spoljašnje stvarnosti, u smislu u kom je on izvan (percipiranih) mogućnosti pojedinca da na njega utiče. Drugim rečima, gubitak je sudbinska stvar, a uskraćenost koju on podrazumeva predstavlja užitak koji je samim svojim neostvarenim potencijalom oduzet.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se jasnije razgraniči poreklo govora koji žali i koji se žali, i da time u pojavi kuknjave razgraniči različite oblike u kojima se ona javlja. Neodvojivi aspekt kuknjave jeste određeni osećaj patnje, koji joj je iz perspektive subjekta govora sapripadan; u tom smislu govorimo o afektivnosti. Maglovito poimanje afektivnih stanja praćeno je i terminološkim nejasnoćama pri pokušaju sistematizacije fenomena. U svakodnevnom govoru afekat označava zaoštrena ispoljavanja emocionalnih stanja, akt u afektu. U tom smislu on predstavlja pojavu u okviru šire shvaćene emocionalnosti. Za problematiku ovde razmatranu najplodnije će se pokazati značenje afektivnosti koje nalazimo u radu Andrea Grina (Green 1999: 4–8). On afektivnost razmatra u kontekstu psihoanalitičkog diskursa, kao kategoriju koja svoje značenje ostvaruje kada se postavi nasuprot kategorijama jezičkog i misaonog. Kao rešenje terminoloških nedoumica koje uvek prate studije emocionalnosti/afektiviteta, Grin koristi afektivno kao zajedničku kvalifikaciju svih subjektivnih aspekata emocionalnog života. Drugim rečima, on afekat shvata kao metapsihološku kategoriju, umesto deskriptivne (Green 1999: 8). Efekti afektivnosti se tako prepoznaju u interakciji sa reprezentativnim mišljenjem, u njihovoj uzajamnoj funkciji

---

upitna. U tom smislu, suočeni smo i sa nužnim ograničenjima bilo kakvog mišljenja o ljudskom iskustvu: „Svesno se prepliće sa nesvesnim, isto sa različitim. Bitna pretpostavka svakog identiteta u poretku ljudskosti upravo je mnoštvo. Zapravo, iskustvo mnoštva. Čovek je biće koje misli, koje govori. Upravo svojim mišljenjem i svojim govorenjem on *u-obrućuje* (odnosno stavlja pod kontrolu) ono u njemu bazično, primitivno. Mnoštveno. Mislivosti mislivog sapripadna je nemislivost nemislivog. Rascep, videćemo, uvek postoji. Svaka je fuzija, ipak, samo relativna. Tenzija između jednog i mnoštva, za subjekta samosvesti predstavlja neizbežnost. Neko će reći – usud.“ (Jevremović 2012: 26).

ostvarivanja smisla kroz govorni akt. Ili, još upečatljivije, u neuspehu psihičke dinamike da dostigne ostvarenje autentičnog smisla, tj. kada jaz između njegova dva aspekta – reprezentujućeg i osećajnog – postaje nepremostiv.

Kvalitet kuknjave i žalbenog govora biće bitno određen pozicijom koja se zauzima u odnosu prema smislu koji afektivnost gradi sa jezičkim predstavama². Verbalizacije gubitka, tj. uskraćivanja, koje proizilaze iz stvarne patnje, kao prepoznatog i osvedočenog autentičnog afektivnog stanja, predstavljaju fenomen koji možemo nazvati autentičnim kukanjem ili autentičnim žaljenjem. Funkcija autentičnog žala je po pravilu ekspresivna, ali se kroz njega *pokazuje* i *ostvaruje* smisao iskustva koje je subjektu došudeno. Doveden do literarne forme on ostvaruje i estetski smisao kroz oblik *lamenta*.

Sa druge strane, kuknjava se javlja i kao odbrambena jezička reakcija, dakle kao brana prema afektivnom koja sa sobom nosi mogućnost osmišljavanja pozicije subjekta, ali uz rizik suočavanja sa prodorom patnje koju autentično sagledavanje iskustva može osloboditi. U načinu korišćenja retoričkih efekata jadanja, a zatim i u ishodima naricaojućeg ciklusa, nalazimo suštinsku razliku između puke kuknjave i autentičnog jada, tj. temeljno odsustvo ili prisustvo spremnosti za nošenje sa smislom koji nadire posredstvom afektivnog života osobe.

Na samom početku rada uskraćenost je postavljena u prvi plan. Zapravo, naznačena je nemogućnost nečega zaokruženog i potpunog kao osovine zapleta. Nepotpunost je sudbina strukture, a potraga za njenim uokviravanjem je polje misaonog procesa, dok je u samom korenu naših doživljaja impuls za upotpunjenjem. Ovo čini osnove fantazmatske prizme kroz koju svet opažamo (Jevremović 2012: 37). Rad fantazmatskog uokviravanja sveta je oslonjen na pulzije nagonskog pluraliteta, koji stremljenjem u različitim pravcima, sa različitim ciljevima i objektima stremljenja. Afektivnost se javlja na mestu, bolje reći kroz mesto, gde idejno i misaono gubi mogućnost predstavljanja nadirućeg pluraliteta. U uzrocima i posledicama afektivnog života preklapaju su okviri dinamičkog i ekonomskog, kvalitativnog i kvantitativnog, sile i značenja (Green 1999: 227). Koordinate istraživanja okolnosti lamentirajućeg odgovora na životnu stvarnost, dakle, mogu da prate i misao o tom pojmu, iznenađujuće stranom psihoanalitičkom mišljenju³.

2 Za dalje razmatranje prostorne postavke afektivnog života, i model koji Grin predlaže na tragu Lakanove sheme videti: Green 1999: 216–223.

3 U smislu da do današnjeg dana nije formulisana jedna zaista opštije prihvaćena teorija afektiviteta (uprkos mnogim pojedinačnim naporima) koja bi mogla da obuhvati svu raznorodnost fenomena. Freud u tom smislu govori: „[anksioznost i osnovni instinkti mentalnog života] su najteži problemi koje susrećemo, ali njihova kompleksnost ne leži

Razvrstavanje kuknjave

U raznovrsnom mnoštvu oblika nakukavanja sa kojim se susrećemo (od tužbalica i naricanja do agresivnijih prekoravanja sudbine), deluje kao nezahvalan zadatak pronaći zajedničku nit u pojmu kukanja. Iz tog razloga i pristup temi od samog početka meandrira oko odnosa afekta i reči, naboja i predstave, kao i samog odnosa subjekta prema kukanju, tj. odnosu kukanja prema onome što predstavlja i onome što ga uzrokuje. Pokazuje se da je za bilo koju razradu pojma kukanja bitna mogućnost razlikovanja onog zakukavajućeg govora koji u pozadini sadrži realne afektivne elemente koji kroz jadikovku ostvaruju izraz od onih verbalizacija koje prosto sadrže kukajuće odlike. Iako u oba slučaja postoji prepoznavanje otuđenosti sudbinskog poretka od onog koji subjekat, po njegovom sudu, zaslužuje, u prvom slučaju imamo značajniju ekspresivnu funkciju samog govora, vođenog afektivnim nabojem, dok je u drugom intersubjektivna i instrumentalna dinamika presudna za verbalni tok.

Poreklo zakukavanja koje se izbacuje kroz živ, afektom nabijeni govor jeste ogorčenost, gorčina koja draži iz sadržaja koji se ne mogu „svariti“⁴. Žal i jad jesu reakcija na realna osujećenja i nama neshvatljive poraze i nepravde kojima život iznova nagoni pred ponor besmisla. U pozadini ovog teksta ne postoji namera da se zastupa stoičko odbijanje reaktivnosti. U duhu je psihoanalitičkog pristupa dopustiti istinosnoj funkciji reči izrečenih u toku seanse da se slobodno razvija kroz, za konkretan sadržaj karakterističan, oblik zaobilaznog kretanja. Često je to upravo u formi jadikovke. Konstitutivna funkcija autentičnog govora, dakle onog kome funkcija nije skrivajuće-pokrivajuća, i koji proizilazi iz samospoznajućeg subjekta, ne izostaje ni u njegovom jadajućem obliku.

Pri prebacivanju teže analize na simboličku ravan (nasuprot afektivnoj), pokazuje nam se ogorčeni⁵ ciklus misli tipičan za jadikovku. Tu prepoznajemo ponavljajuće iskaze koji se javljaju kao odgovor na *percipiranu* nepravdu i nemoć; tom ponavljajućem *zašto meni, zašto ja* pitanju jadanja,

---

u nedostatku empirije; ono što doživljavamo kao zagonetni izazov su zapravo najčešći i iskustvu najbliži fenomeni.“ (Freud 2001: 83, citat preveo A. Radović).

4 Varenje kao model psihičkog razvoja (zasnovanom na teorijama najranijeg razvoja odojčadi, čiji je formativno iskustvo upravo stomachno) i neophodnost istine u psihoanalitičkom metodu dolaze do izraza u rečima Biona: „...the healthy mental growth seems to depend on truth as the living organism depends on food“/ „zdrav mentalni razvoj, čini se, zavisi od istine na isti način na koji živi organizam zavisi od ishrane.“ (Bion 1965: 38).

5 Ako smo u prvom slučaju koristili metaboličku, *stomačnu* metaforu u smislu nesvarivih sadržaja, ovde bi se opet moglo govoriti o gorčini kao povratnom efektu nepotpuno obrađenih sadržaja na sekundarni proces, dakle pri misaonoj obradi percepcija i utisaka koji dolaze iz onog Ja-spoljašnjeg, i koje ne dogovaraju Ja-identifikovanom.

nalepljenom na pasivnu proklamaciju *ne mogu*, naknadno je upareno htenje koje proizilazi iz *nije fer* i *drugi ima/može*. Sled iskaza može varirati u odnosu na konkretnu situaciju. Ipak, i pored toga što većina kuknjava sadrži ovakav tip iskaza, rezultat kukajućeg akta, ako se on shvati kao deo opštijeg psihičkog procesa koji je vođen određenim htenjima, zavisice od početne postavke nakukavanja. Određene jadikovke značice apsolutnu za kočenost u dijalektički slepoj ulici, oličenu u nesrećnoj svesti koja svaku mogućnost zaravnjuje gutajućim i samosažaljevajućim lamentom koji većito, kroz razradu novih nepravdi, osvedočava nezadovoljenu uskraćenost. Druga mogućnost značice proces koji u uslovima nadiruće patnje uspeva da iznađe put ka ponovnom objedinjavanju pozicije agensnosti sa osećanjem osujećenja. Makar i ta kontrola nad sudbinom bila mogućnost njenog prihvatanja ili spremnog iščekivanja.

Sa druge strane, afekat se prirodom sadržaja doživljava kao prepoznavanje onog samom sebi sopstvenog i neposrednog u doživljajnom polju. U isto vreme, afekat uvek predstavlja prodor koji Ja doživljava(m), prodor koji preti uzurpacijom od strane *Onog* koje afekte šalje, tj. gubitkom svesne kontrole nad mislima i postupcima, a time i narušavanjem neafektivnog statusa kvo. Afektivni naboj je pojava na koju Ja reaguje(m), a u isto vreme oseća(m) kao ono što je, poput tela, sapripadno. Rečima Grina (Green 1999: 163), afekat predstavlja objekat hipnotičke fascinacije za moje Ja. Ono doživljeno, silovito i nadiruće, u trenutku javljanja se umeće u diskurzivnu radnju. Afekat, kao reprezent neosvešćenog smisla koji traži izraz, a koji zapravo tek kroz izraz dobija smisao, govori u ime Onog(a) koje prepoznaje percipirano. Onog stranog mom Ja, koje pamti bez pamćenja u reprezentativnom smislu, dakle kroz transferno stapanje vremenski različitih pojava. O sadržaju afekta može se govoriti i kao o načinu reprezentovanja nečeg nesvesnog, time i stranog, dakle obliku smisla u nastajanju koji govori o suštinski heterogenim, raznolikim oblicima signifikacije nesvesnog psihičkog života. Takođe, za razliku od jezičko-verbalnih reprezentacija kao strukture zamenjivih predstava, afekat znači silu koja se može potisnuti i pomeriti ali ne i falsifikovati. Time postoji kao definitivan kontakt sa unutrašnjom sudbinom koja se lepi za spoljašnju i navodi na naricanje za onim što nije, a što osećaj garantuje da bi trebalo biti prisutno.

Izraz patnje, dakle, može biti sredstvo koje omogućava afektivnom doživljaju da uspostavi odnos prema onom u životu poražavajućem. Međutim, kuknjavu nalazimo i u situacijama u kojima deluje neopravdano i falsifikujuće govoriti o pravoj patnji (koja se, ukoliko je ne želimo relativizovati do obesmišljenja, mora razlikovati od svakodnevnih frustracija). Prevagu u tim slučajevima odnosi sama jezička struktura, koja kroz efekte govora nalazi način da o afektivnom doživljaju govori, dok ga u isto vreme zaklanja

iz žiže doživljaja. Afektivitet je ovde skrajnut u podređenu poziciju. Uloga afektivnog naboja ovde odgovara signalnoj funkciji, u skladu sa Frojdomom poznijom teorijom anksioznosti⁶. Tok nakukavanja u ovakvim slučajevima je upečatljivo jednoobrazan, i svaki pokušaj utehe ili argumentacije obično se suočava sa izrazitim otporom. Razlog za to je u odbrambenoj funkciji ovakvog govora. Dok se ostvaruje jedna perspektiva u okviru kukajućeg narativa, onemogućavaju se druge koje bi svojim uglom gledanja na stanje stvari mogle omogućiti prodor prejakih, nesputanih afektivnih naboja. Osećanja koja čine podlogu ovakvog govora takođe imaju pokrivaću i odbrambenu ulogu, braneći subjekta samosvesti, oposredovanog kroz Ja-strukturu (sačinjenu od skupa identifikacija) od drugih, ugrožavajućih afekata⁷. Onih koji mogu svedočiti nešto radikalno stranom tom istom ja.

Estetizovana jadikovka i put ka znanju kroz patnju

U zvuku estetizovanog jada, poeziji i lamentu, čini se da je sadržan iskonski i kreativni pokret duha – otud njegova sveprisutnost u istorijski i geografski razudešenim prostorima. U odnosu na ostale ljudske bazične glasove, poput agresivnog pokliča ili ljubavnog uzdaha, jadikovanje odlikuje osećanje povrednosti i patnje ali i ton otkrovenja, koji se, poput komplementarnih boja, može kombinovati sa drugim glasovima (tako gradeći, na primer, plavetnilo svedočenja afro-američkog *bluza*). Govoreni jad uvek priča ili opevava specifična stanja i okolnosti. Trpeljiv ili proklinjući, skoro nečujan ili zavijajući, lamentirajući vapaj koji teži ekspresivnosti će biti obojen nadiručim afektivnim nabojem koji traži odgovarajuće predstave i svoj izraz.

Kroz govor koji tumači sopstvenu sudbu, jadajući govornik snagom reči postavlja koordinate sveta koji ga okružuje. Lament se javlja kao iskonski izraz jer omogućava istovremeno prepuštanje patnji i čežnji: kao izrazima sila koje nastaju iz onoga što deluje sudbinski, a koje postaju osmišljene

6 Uloga anksioznosti u Frojdovoj teoriji ima dvostruki karakter; automatski i signalni. U prvom slučaju se anksioznost javlja kao manifestacija Onog koja preplavljuje Ja i njegove odbrane (kao posledicu nemogućnosti rasterećenja tenzije). Kada se anksioznost javlja kao signal, ona je manifestacija Ja dela ličnosti, koje koristi signal za blagovremeno aktiviranje odbrambenih mehanizama. Signalnu funkciju treba shvatiti uslovno, jer, kako Grin demonstrira, ispresecanost anksioznosti sa doživljajima psihičkog aparata pre referira na polisemičnu ugrožavajuću situaciju, time posredujući simboličku operaciju (Green 1999: 64–70).

7 U matrici koju Bion koristi za klasifikaciju i sistematizaciju iskustva psihoanalize, jednu od kategorija u instrumentalnoj osi *grid-a* zauzima grčko *psi*, kao oznaku odbrambene, falsifikujuće upotrebe psihičkih elemenata. U tom smislu, određene emocije se mogu koristiti radi poricanja drugih, neprijatnijih (npr. bes kao emocija koja pokriva tugu) (Up. Bion 1989: 5–6; Bion 2007: 19–20).

kroz njihov verbalni opis. Na taj način sila (ili impuls) dobija smisao, a doživljaj biva osvedočen. Retorika nakukavanja, koja teži autentičnom prepoznavanju specifične patničke perspektive, biće vođena svojim afektivnim elementima. Afekti su, na ovaj način shvaćeni, reprezentni onog silovitog, koje čoveka i njegovo Ja usmerava. Oni reprezentuju upravo silovitim, impulsivnim načinom na koji ih doživljavamo. Dakle, u situaciji autentičnog nakukavanja izbor reči postaje estetski postupak vrednovan prema snazi njegovog svedočenja. Ovakav govor može biti olakšavajuća verbalizacija u odnosu na istorijske i lične nepravde, ali u njemu je ipak sadržana klica usmerenja koje bira da te iste okolnosti ne falsifikuje, da ih u bilo kom obliku ne potisne ili ne oporekne. Na taj način je za subjekta lamenta otvoren način prihvatanja, koji je svojim istino-nosnim statusom lekovit⁸. U najmanju ruku ostavljena je mogućnost pamćenja koja osobu ne porobljava u sopstvenoj mucu. Iako čoveku nije suđen potpuni užitek, porobljenost u tragičnom bez istupanja iz onog isključivo ličnog ne dopušta otvorenost za mogućnost delanja u bilo kom obliku osim onog destruktivnog.⁹

Govor, svojim efektima, prevazilazi domen semantičkog¹⁰. Zvučno-prozodijska scena utiče na formiranje smisla diskurzivne prakse na načine nesvodive na puko značenje reči. Performativni, konkretni efekti govora, kroz akustičke karakteristike evociraju nadiruće, ono što predstavlja nedjednakost elemenata i nivoa funkcinisanja psihičkog aparata. Kroz njihovo razjedinjavanje i strukturisanje, od kvantitativno opisanih neimenovanih pulzija do simbolički ustrojenih i razgraničenih predstava, dešavaju se

8 Parafraziraću Biona koji citira Semjuela Džonsona: Istina ne mora biti utešna, ali je svaka uteha koja iz istine prozilazi trajna, za razliku od one koja je izvedena iz neistine (Bion 2007: 7).

9 Edip koji je upotrebljen kao model za razvoj klasičnog psihoanalitičkog modela predstavlja prvi deo drame; Frojd prenebregava Edipa na Kolonu i način na koji Sofokle okončava dramu. U prvom delu, gordi kralj Edip prkosito kune sebi nametnutu sudbu koja se nezaustavljivo obistinjava. Kasnije, već kao slepi starac, on proklinje sve koji su se ogrešili o njega kao žrtvu strašnog usuda. Njegove žalopojke i kletve smeštaju ga u poziciju nasuprot ili podređenu sudbinskom, onom što govori iz Delfa. On ne odustaje od prkosa, sada već prihvatajući da je oruđe viših sila, kao bespomoćni starac: „Zar nisam na svet došao proklet? Jesam!; Skočio sam na oca i ubio ga; Bez saznanja zašto radim to što radim; Što onda puko oruđe okrivljuješ?“ (Sofokle 2012: 170). Ipak, Edip na Kolonu postiže promenu odnosa prema sudbinskom, naknadnost perspektive koja dolazi po ostvarenju sudbinske kazne. Na Kolonu, svršivši sa proročanstvima, u zaleđu svoje bitke sa tim nepromenljivim rečenicama, on pravi izbor, i svoju sudbinu upotpunjuje svojim (suštinskim) uvidom o svom mestu u njoj. Tako on dostiže svršetak pre smrti, on postaje oličenje i personifikacija svog (i ukupnog) fatuma koji ostvaruje smisao razrešenja (i okončava kao nijedan smrtni heroj pre njega).

10 O implikacijama prozodijskog koje je usmereno strukturom jezika videti više u: Vulević 2011: 105–115.

transformacije govora, uobličene lingvističkim i prozodijskim ograničenjima, i vođene dinamikom transferne situacije.

Upravo u transformativnom, a kod lamenta i estetizovanom efektu naričanja, nalazimo njegov put od početnog momenta (bilo to neurotično popisivanje računa u odnosu prema nefer postavljenim uslovima ili projekтивно izbacivanje karakteristično za primitivnije oblike psihičke organizovanosti) ka nečemu što u svom izrazu sadrži *kreativni odnos prema sudbinskom*. Kreativni, ne u isključivom smislu životno potvrđujućeg, erosnog, već kao građenje autentičnog odnosa prema svojoj sili mnoštva elemenata koji istovremeno pritiskaju ono što u čoveku doživljava i reaguje. Iako temeljno odsustvo užitka svet čini lišenim smisla, iskustvo patnje, kao koren jadikovke i lamenta, može dovesti do istino-nosnih transformacija doživljaja sopstvenog života¹¹. Patnja ističe ono rascepljeno, necelovito u čoveku, istim potezom urgirajući na potragu ka nikada zaista dostižnoj kohezivnosti. Otkrivajući suprotstavljene sile u čoveku, ona njegove konstitutivne elemente otvara novom konfigurisanju; dakle novim saznanjima. Patnički vaj kroz reči i predstave ovde ima ulogu u ograničavanju i uobličavanju polja patnje. Tim govorom se uokviravaju putevi žudnje necelovitog subjekta ka odsutnom objektu želje, koji zapravo oblikuje neostvarenu želju u pozadini jadikovke. Kroz taj proces rekonfiguriraju se elementi sveta koji oblikuju patnju, omogućavajući time nove mogućnosti sagledavanje sebe i sveta. Kroz otkrivajuću moć jada, i govora koji ga svedoči, jadajući subjekat pronalazi na zgarištu prethodnih iskustava iskru pomoću koje se svet može osvetliti na nov način. Na taj način se saznanje javlja kao oblik suštinskih odnosa¹² među elementima psihičkog sveta. Saznajući efekat verbalizacije jada ostvaruje se kroz mogućnost jadikovke da obuhvati mnoštvo težnji, reprezentovanih kroz afektivne naboje, i osvedoči ih u svetlu nepovratnog toka života. Time se prvobitno bolno i osujećujuće iskustvo indiferentnosti sveta otvara ka mogućim transformativnim procesima osmišljavanja tog istog iskustva.

U skladu sa dvojnomo postavkom jadajućeg govora o kome je u radu reč, osvedočavajućom i pokrivajućom, *znanje* ostvareno u žalbenoj verbalizaciji može imati i drugi efekat; kroz pokušaj kontrole mnogostrukosti doživljaja i samopercepcije, u odbrambenoj reakciji saznanjem se hvata i neutrališe preteće naviranje nečeg nepoznatog.

11 U tom smislu Grin piše: „Patnja nas deli, ona aktivira sve u nama već rascepljeno, ali i nas i nagoni da se ponovo sakupimo, kako bismo privremeno rekonstruisali ujedinjenost koja prati izlazak iz patnje.“ (Green 1999: 226, citat preveo A. Radović).

12 U skladu sa Bionovim K (znanjem), kao suštinskom vezom ravnopravnim silama ljubavi i mržnje u procesu tvorenja smisla: „Meaning is a function of self-love, self-hate or self-knowledge“/ „Smisao je funkcija samoljubavi, samomržnje ili samospoznaje.“ (Bion 1965: 73).

U tom smislu se, kroz opisivanje odsutnog i pravednog sveta koji je uskraćen, pronalazi način misaonog ovladavanja onim sudbinskim kroz njegovo prepoznavanje, dakle znanjem. Iskustvo otkrovenja vodi daljem tumačenju istoričnog ponavljanja u sudbinskom kukajućem ključu, uvek osuđenog na nepravdu. Posledični antagonizam prema okolnostima i nepravednom svetu vodi tome da se kukajući subjekat izdvaja iz njega i potom distancira. Ovaj oblik instrumentalizovane kuknjave podrazumeva prihvatljiv i regulisan nivo afektivnog naboja, koji dozvoljava potčinjavanje govora onom viđenju sveta koje Ja saznaje i održava kao kompromis. Distanciranje i održavanje perspektive se, svojom tendencioznom postavkom, može potvrđivati kroz buduće neuspehe. Odbrane tog tipa utiču na formiranje narativa koji uokvirava destruktivne i narcističke elemente ličnosti. Narativ se kroz retoričku moć govora može dalje potvrđivati reakcijama drugih. Sa druge strane, samosažaljevanje, zavedeno fantazijom o totalnoj spoznaji sveta, svojom retorikom vodi ka pokrivanju i falsifikovanju onog afektom posredovanog smisla. Funkcija istinosnog svedočenja ostaje zaprečena verbalnim pokrivanjem kroz floskule i prividno izvesne premise, pritom održavajući sudbinsko osujećenje na stabilnom i predvidivom nivou.

Žalbeni govor, dakle, može biti verbalizacija i osmišljavanje afektom posredovanog smisla, ali i način da se još uvek neostvoreni smisao iskustva zaobiđe. Problematičan za subjekta jeste upravo momenat smislotvornog efekta patnje; osnove uspostavljenog poretka su u trenutku neizvesnog kontakta sa nadirućim ugrožene. Neizvesnost razvojnog puta kuknjave može krenuti putem estetizovanja naricanja i time postići urastanje subjekta u doživljeni poredak sveta. Ipak, reakcija zavisi od kapaciteta za neuzmicanje pred nadirućim pluralitetom smisla u temelju patnje. Temeljna neizvesnosti u kojoj se subjekat kao živo (afektivno) biće nalazi teško se prihvata i često spremno izbegava¹³. Intrumentalizovani govor u službi pokrivanja patničkog smisla otkriva lukavstvo kukanja kao diskurzivne pozicije; ono postoji kao modalitet kojim se fokusiranim insistiranjem na osujećenju formira narativna slika koja istovremeno otkriva osujećenje kao izvor patnje, ali i oslobađa govornika od imperativa da se sa patnjom suoči.

13 Preteće naviranje afektivnosti, koje anksioznost najavljuje, doživljajni lokus prepoznaje kao pretnju po intencijalni tok svesti i tu nastupa odbrambeno dejstvo ja-strukture. Ipak na nivou temeljnijem od samog Ja, koji podrazumeva zahvate na subjektivnosti kao takvoj, u trenutku prodora doživljenog nezadovoljstva i neobuzdanog skupa navirućih sadržaja u svom njihovom pluralitetu, ovo suštinsko iskustvo vakuma u odnosu prema sebi samom zatvara se u mreži simboličke igre označitelja, dok se subjekat otuđuje od sebe u polju (jadajućeg) značenja. Označitelji, kao nosioci subjektivnog značenja, to rade posredstvom svoje prirode; označitelj uvek predstavlja subjekta za drugog označitelja. Neposredno značenje subjekta, van mreže označitelja pokazuje se kao praznina, kao ono što sam govor pokriva. Up. Lacan 2007: 703–721.

U oba slučaja nakukavanja, osvedočavajućem i pokrivajućem, koriste se retoričke figure. Zanimljivo je u tom smislu potražiti odgovarajući model koji bi rasvetlio funkcionisanje ovakvih retoričkih efekata.

Kukajuća retorika i ekfrazna slika uskraćenog

Nakukavanje se dešava u situaciji opisa, svojevrsne retoričke *ekfrazne*¹⁴ sudbinske situiranosti pojedinca. Govornik pokušava da sagovornikovu pažnju zadrži u okvirima retoričkog *pada u lament*, koji razmiče zavese osujećujućeg sveta i pokazuje pretrpljenu nepravdu kao istinu. Prepoznajući odlike životnih okolnosti, retorika žalbe uokvirava patničke napore govornika i prebacuje narativ na sudbinske teme. Onome kome je govor usmeren dopušteno je (ili nametnuto) da se saživi sa kukajućom pozicijom, na taj način deleći užitak ovladavanja situacijom razjašnjavanja, uz istovremeno oslobađanje od odgovornosti. Omalovažavajući poredak koji im je nametnut, pun pretnji i uskraćivanja, pokazuje se kao ružan i nepravedan. Time se i udaljava iz previše prisutne pozicije na sigurnu distancu sa koje se o njemu može nakukavati. Femininoj poziciji sudbine (u smislu Frojdovog tumačenja vica) odgovara njeno istovremeno ekspliciranje i pokrivanje kroz ekfratičku retoriku govornika. Pokriva se njena nesaznatljivost, dok pozivanje na njenu konačnu spoznaju uvek krije nedovršenost, potencijal koji je bolan u izmicanju situacije iz onog kukaču poznatog. Opisivana situacija je, i pored

14 Koristeći pojam ekfrazne, istoričar umetnosti Jas Elsner postavlja antičku retoričku veštinu opisivanja i tumačenja umetničkog dela i psihoanalitičke teorije govora i pogleda u uzajamni ključ (Elsner 2004: 157). Kroz Frojdov model „masnog“ vica jedna osoba se obraća sagovorniku, govoreći o objektu hostilnih i seksualnih težnji (ženi) uz pokušaj izazivanja zadovoljstva kod sagovornika pri slušanju. Elsner pokazuje kako je čin „otkrivanja“ i uspostavljanja kontrole nad pojavom trećeg (odsutnog) lica u isto vreme čin zaklanjanja, pokrivanja objekta (žene) (Elsner 2004: 163). Njena odsutnost je obeležena (zastrašujućim) uticajem na govor govornika. Ovo je analogno odsutnom objektu ekfrazne kao retorikom pokrivanja činjenice da je delo odsutno (dakle njegovim prikazivanjem kroz reči) i trajnim uticajem koje pokušaje ovladavanja stavlja u kontekst nelagode zbog nemogućnosti pristupa samom objektu govora. Retorička razrada ekfrazne je na taj način „tendenciozna“, poput Frojdovih šala, u smislu da koristi govor kao zamenu za nešto neizrečeno. Iz drugog ugla Elsner koristi Lakanovu razradu ideje pogleda kao formativnog za subjekta gledanja (Elsner 2004: 164–171). Od subjekta gledanja otuđuje se pogled kao večita mogućnost da je on sam taj koji je posmatran. Dalje od toga, objekat koji je posmatran postaje ono što penetrira oko posmatrača, formirajući sliku u kojoj je subjekat uvek odsutan. Oduzimanje mogućnosti da se u nečemu toliko esencijalnom poput sopstvenog pogleda subjekat nametne znači da je osuđen na proizvoljnost optike i pogleda gde je i sam subjekat uvek slika. Suštinski raskol u odnosu na objekat znači da je pogled uvek u funkciji mamljenja, zavođenja, i da subjekat uvek traži onaj pogled koji ne može odgovarati poziciji sa koje posmatra. Objekat koji se vidi je uvek produkt rada fantazmatškog u subjektu i samim tim pogled predstavlja rad želje.

toga što se postavkom scene odstranjuje kao nemi objekat lamenta, ipak prisutna svojim efektom na govor. Ona i dalje strukturise okolnosti koje sagovornicima omogućavaju zajedničku perspektivu i zajedničko ostvarivanje užitka usled verbalnog ovladavanja svojom sudbinom. Na taj način se sakriva i realna namena jadikovke koja omogućava narcističkim, idealizujućim fantazijama moralne superiornosti i vrline da nesmetano funkcionišu, uporedo sa okolnostima koje im ne idu na ruku, tj. osujećuju ih.

Retoričko građenje distance neophodno je i za čin osvedočavajućeg otrkivanja, ali sa ciljem *približavanja* autentičnom jezgri patničkog doživljaja, prepuštajući da afekat vodi izbor reči i da zauzvrat bude osmišljen. Nemoгуćnost potpunog preklapanja izraza i afekta stvara tenziju koja se dodaje nadirućem i bolnom u patnji, što se manifestuje čestom kontradiktornošću lamentirajućih reči¹⁵. Čežnja i uskraćenost se udaljavaju radi postizanja njihovog ogledanja, dok se verbalne predstave i nadiruće sile suočavaju u smislotvornoj transformaciji doživljaja. Negacija ostvarene distance uvek pretili da se uruši u rasep¹⁶. U isto vreme, svaka reč kojom se ona produžava dodaje patnji ekstenziju užitka kojom se samo iskustvo potvrđuje i osmišljava. U tom smislu, negacija (o kojoj će još biti reči) pokazuje se kao bitna odrednica lamenta.

Jadanje kao opisujući govor, u smislu koji je upravo naveden, ima ekfratičke odlike, što nam može odgonetnuti način na koji se specifična slika sudbine objektivizuje kroz opis kukača. Smisao takve naracije je opis *onog odsutnog* u čovekovoј slici sveta. Poput ekfratičara, koji dozvoljava da

15 Navešću dva konkretna primera. U „Lamentu nad Beogradom“, Crnjanski naizmenično gradi poetske slike neumitne propasti svega dragog, i sjajne trajnosti onoga za čim najviše ište u stranoj zemlji, što je udaljeno i postojano (Crnjanski 1956). Beograd se, izdvajanjem iz ukupne prolaznosti svega o čemu pesnik lamentira, pokazuje kao njegova najveća i najsajjnija želja, nepropadljiva u svojoj tekstualnoj izdvojenosti. Ipak, efekat se postiže upravo suprotstavljanjem težnji koji unisono opevavaju pesnikovu patnju. Drugi primer, udaljen od prvog u svakom smislu, geografskom, tematskom i stilskom, nalazimo u jadikovci jedinstvenog Roberta Džonsona, koji obrađuje temu nedostupnog objekta u vidu neostvarljive žudnje za ženom. U pesmi „Kind Hearted Woman“ (originalan audio zapis pesme dostupan je na sajtu YouTube) postiže se tenzija kontradiktornim opisima žene, unutar samog stiha i u toku pesme kroz suprotsavljene strofe. Žena dobrog srca je u prvoj strofi pravoverna i prisutna, dok se nasuprot njene dobrote javlja zavodljivost grešnica, koje pesniku ne daju mira. *Žena*, zatim, u drugoj strofi, postaje otuđena, nedostupna, a ljubav pesnika je neuzvraćena. Konačno, sav uzavreli, ambivalentni doživljalj odsustva sudbonosnog objekta želje, tj. žene, se u poslednjoj strofi pokazuje kao istovremeno pravoveran i uskraćujući, i destrukcija se priziva uporedo sa čežnjom (bilo kroz njegovu pogibiju ili kroz nepovratno napuštanje drage).

16 Uporedno dionizijskim i apolonijskim uticajima helenske kulture, kao prasili kojoj je potreban izraz, i prikaz (pojava) koji u isto vreme samo silom dobija dubinu smisla. Doživljalj mnoštva kome je prikaz jedini način obuzdavanja, teži urušavanju predstave, kao pojavi nasuprot metafizičkoј stvarnosti. Up. Niče 2020: 17–21.

postane opčinjen delom u koje pokušava da pronikne, pritom gubeći jasno uporište odakle on vlada pogledom, autor kuknjave, takođe, često pomera svoje težište naracije: kroz izraz bolnog iskustva otuđenja i necelovitosti u obliku verbalnog jauka, koje dolazi od nekog nepravednog poretka, narikač se potom gubi u samom jauku, koji mu postaje vodič kroz refleksiju o sebi u okvirima takvog poretka; poistovećujući samog sebe sa efektima uskraćenosti on sada govori o poretku koji je do ovoga doveo kao malicioznom ili zloslutno indiferentnom. Pomeranjem perspektive iz koje se naracija gradi, sam afektivni fenomen prestaje da bude preteći naboj, nametnut strukturom događaja. On postaje saznat i korišćen kao pojam, često u instrumentalnom obliku, u cilju nametanja svojih koordinata želje u interpersonalnom prostoru. Mogućnosti retoričkih manevara oko naizgled jednolične teme su mnogostruke, upravo zbog javljanja želje da se u celu dinamiku uključi sagovornik. Želja se određuje u kontekstu želja drugih, ona predstavlja čežnju za pogledom, prepoznavanjem od strane bitnih drugih koje izostaje. Ipak, pogled se u nakukavajućem opisu tumači iz perspektive manjka, on se ne može naći jer manjka tamo gde se traži (Elsner 2004: 165,166), ali se u samom manjkanju može naći užitak koji ne vodi osvedočavanju, već perpetuaciji.

Opisujući svet pred sobom, narikač nalazi svoje mesto pričom o metafiziци nepravedne sudbine. Time se u narativu pokazuje i tačka sa koje polazi pad u jadikovku. Turobni pad pretpostavlja neželjenu poziciju, konkretno od sunca zaboravljeno mesto koje svet zauzima, i koje proizlazi iz razvojnog toka i odluka koje izmiču jadajućem subjektu (zbog toga što formiraju njegovo iskustvo). Samim tim, neželjeno mesto sa kog se nariče mora se prevazići, kako bi okukavan manjak bio nadopunjen. Kada jadajući opis sveta pokazuje odstupanje trenutnog stanja od idealne postavke, deluje da bi napuštanje idealizujućih, dakle neistinitih, postavki dovelo do prevazilaženja patnje; međutim, u situacijama suočavanja sa takvim interpretacijama izrazito je javljanje otpora (često u obliku indiferentnosti) prema iznesenom. Razlog je u tome što prevazilaženje jadikovke često znači i odricanje od pratećeg užitka. Užitak leži u samom govoru, u čežnji, u njegovom nastavljanju. Ovakav govor nikada ne uspeva da pokaže sudbinsku situaciju u potpunosti, da idealizujuću sliku iskreno sagleda, jer bi potencijalni uvid koji vodi prevazilaženju opisa protivrećio samom toku nakukavanja. Jadajućem subjektu u stalno vraćajućem narativu govor podgreva želju za (nedorečenim) pokazivanjem *stanja stvari*¹⁷. Mogući trijumf (koji bi se morao

17 Analogno smislu Vitgenštajnovog stanja stvari, koji u svom *Logičko-filozofskom traktatu* predstavlja ono što je slučaj (iskaz 1.21), tj. celokupnost činjenica koje određuju ono sve što jeste slučaj od svega onoga što nije slučaj (iskaz 2). Postojanje i nepostojanje stvari je stvarnost (iskaz 2.06). Dalje, u vezi sa ekfratičkim u jadanju, zanimljivo je napomenuti

ostvariti ne nad opisanim stanjem, već nad idealizujućom postavkom, a što dalje vodi narušavanju statusa kvo koji garantuje dosadašnju dinamiku užitka se zato pokazuje kao nedostižan, a njegovo neostvarivanje pretvara se u dalju potvrdu fatuma, time vraćajući govor u žalbeni tok (uz održavanje želje za uskraćenim). Transformativni uspeh se na taj način pokazuje kao put ka nepoznatom i ugrožavajućem, dok je perpetuacija retoričkog efekta ukaljavanja sebe i sveta praćena mazohističkim, destruktivnim užitkom.

Pomenimo još i da se teško odrediv pojam Lakanove sheme, *objet petit a*¹⁸, ovde može koristiti u značenju analognom pojavi i efektu samog (nakukavajućeg) govora. *Objet a* ne predstavlja sam objekat želje, već ono što raspričuje apetit želje, objekat koji uzrokuje želju a koji pritom nije sam objekat želje. Jadajući govor jasno zauzima ovu poziciju. Dalje, malo *a* ostvaruje svoj smisao kao objekat želje Drugog. U odnosu na već spomenuti oblik kukanja u kojem se sagovornik regrutuje u savezništvo sa govornikom (u skladu sa dinamikom vica koju je opisao Frojd), moguć je i kompleksniji scenario. U poređenju sa situacijom gde sagovornici potvrđujuće razmenjuju perspektivu u opisu neveselog stanja stvari, čak češći razvoj situacije vodi ka tome da osoba kojoj se govornik obraća predstavlja deo „osujećujućeg stanja stvari“. Kako on reprezentuje poredak koji se opisuje, sagovornik predstavlja i ogledalo kroz čiji će se odraz (želju Drugog) konačno utvrditi mesto govornika u slici koju opisuje. Pogled Drugog se govorom zavodi, dakle njegova ili njena želja se potkrepljuju i navode ka mestu sa kojeg se pozicija subjekta prepoznaje u trijumfalnoj retoričkoj potvrdi jadikovkom opisanog pejzaža. Logika samog jadajućeg opisa mizanscena osujećenja (poput ekfrazе) vodi od trijumfa ka ponovnom udaljavanju od željenog stanja (tj. od sapripadnosti sa idealnim, kompletiranim, odsutnim stanjem), što vodi daljem padu u jad (i time održavanju čežnje u želji). Želja ostaje neostvarena, a činjenica da potvrda jada maši metu predstavlja poraz usmerenog nakukavanja. Drugi ne može ostvariti željenu poziciju. U ponavljajućem neuspehu se ostvaruje funkcija *malog a* kao viška užitka koje u polju jadanja vodi perpetuaciji kuknjave. U tom smislu upotreba pojma ekfrazе tumačenog kroz psihoanalitičko *petit a* oslikava dinamiku aspiracija govora koje otkrivaju nemogućnost zadovoljenja želje i prateći užitak u svoj složenosti pojave.

---

dalju razradu ovih stavki po kojima mi pravimo sebi slike činjenica (iskaz 2.1) i time sama slika predstavlja činjenicu (iskaz 2.141). Na kraju, slika odslikava stvarnost prikazujući mogućnost postojanja i nepostojanja stvari (iskaz 2.201) (Wittgenstein 1987).

18 *Objekat malo a*, u shemi nasuprot velikom A kao Drugom (Autre). Ideja korišćenja slova kao oznake koja se ne prevodi prati matematizujuću logiku simbola u Lakanovoj teoriji (up. Jevremović 2000: 96–100).

Ogorčeno mišljenje negacije

Pristup sudbinskom narativu u jadikovci i povratak lamenirajućeg smisla u težnji da se obuhvati stanje stvari u službi su opisa negacije¹⁹ postojanja konačno uokvirujućeg u ljudskom biću. *Stvari su takve kakve jesu jer nisu onakve kakve bi mogle/morale biti (dakle upotpunjene).*

Negacija u kukanju predstavlja fokus na odsustvo celovitosti, koja se kroz druge oblike govora obično zamaskirava ili fantazmatski ostvaruje. Kroz akcentovanje manjka, jadajući govor je često vođen ka ekscesivnim projekcijama tog istog manjka prema entitetima u svetu koji dobijaju zajedljiv, uskraćujući i nefer kvalitet. Takve jadikovke su u funkciji retoričkog održavanja pozicije određene gubitkom idealnog stanja, koje se u svojoj odsutnosti održava prisutnim u uticaju na život kukača. Pokrivanjem se ostvaruje psihičko slepilo, nemogućnost osmišljavanja onoga što nastupa kao ambivalentno ili indiferentno u sudbinskom stanju stvari. Stalnim jadanjem o uskraćenom zapravo se potiskuje svest o nužnoj uskraćenosti, koja jeste fatum čoveka.

Sa druge strane, i to često u periodima zaoštrenih udaraca sudbe na nesrećne individue, kroz lament se može ostvariti *sadržavanje* neizbežne neuobrućenosti i destruktivne rasparčanosti elemenata ljudskog života. Uslov je mogućnost suspenzije reakcije odbacivanja doživljene patnje, da bi se stvorili uslovi za stvaranje smislotvornog opisa, dakle osvedočavanja. Afekat je tu nužan element označavanja, kao ono što reprezentuje nedovoljnost subjekta, prodor konstitutivne drugosti, drugim rečima, bolnu oznaku odsutnog.

¹⁹ Negativno u psihoanalitičkom setingu, akt negacije, ne znači antitezu afirmativnog, pozitivnog značenja, već obeležava operaciju pokrivanja koja tek naknadno biva potvrđena. Negiranje nesvesnog porekla asocijacija predstavlja, Freudovim rečima, svojevrsni žig sadržaja autentično poteklog iz potisnutih predela (Freud 2001b: 236). Negacija se postavlja istorijski (i strukturalno) u najranije pojave diferencijacije psihičkog života. Javlja se kao operacija suđenja o prirodi objekta (njegovim atributima i postojanju) i kao takva predstavlja korene ukupne funkcije intelekta (Freud 2001b: 237–239). U svom činu negacije nesvesnih sadržaja osoba ih potvrđuje, takođe i razdvaja njihovu ideacionu, reprezentujuću stranu od potisnutog afekta. U procesu analize, prihvatanje negacije, dakle negacija negacije (up. Hyppolite 2007: 749), predstavlja intelektualnu operaciju izdvojenu od njene afektivne prirode. Rad afirmativnog i negacije podrazumevaju i korene afektivnosti, kao efekta rada nesvesnog vođenog erosnim stapajućim principom koji sadrži osnovne koordinate unutrašnjeg i spoljašnjeg. Ekspulzija neprijatnih sadržaja, vođena destruktivnim nagonima, prethodnik je negacije. Naknadnost negacije vezana je za uspostavljanje simbola negacije kao takvog. Negacija se pokazuje kao jedini način pristupa onome nesvesnom i pokrećućem u psihičkom životu, kroz njegovu negaciju (dakle kao simbola nečeg odsutnog). U nesvesnom ne postoji ne, ali Ja prepoznaje(m) sadržaje kroz neuspeh prepoznavanja (jer se kroz negaciju nesvesno osvešćava uz zadržavanje zaštitnog potiskivanja) (Freud 2001b: 239).

***

U jednom pishoanalitičkom primeru ekfrazе, na tragu antičkih sofista, Frojd analizira poznatu skulpturu renesansnog vелеmajstora, opisujući kroz prvobitno anonimno objavljeni rad svoje tumačenje dela (Freud 2001a). Frojd daje svoja psihološka tumačenja specifične poze Mojsija, kroz sekvencu mogućih pokreta i sa njima povezanih unutrašnjih stanja (čak i vizuelno prikazanih u tekstu) (Freud 2001a: 226,227). Autorove motive²⁰ za određene detalje „ekfrazе“, njegovu tendencioznost u tumačenju, možemo naslutiti u postavci Mojsija prema njegovim sledbenicima (Jevrejskom narodu), kao i u uporednom korišćenju autora dela, Mikelandela, za psihoanalizu detalja skulpture. Kroz psihološko tumačenje dela Frojd analizira tipologiju stvaraoca koji ume da zauzda svoje titanske pasije, i na tragu takve interpretacije postavlja Mikelandela nasuprot papi Juliju II, čiju grobnicu delo ukrašava, takođe strasnom ali neobuzdanom karakteru (Freud 2001a: 233). Frojd, trpeći sopstvenu muku sa sledbenicima koji ga napuštaju (tekst nastaje nedugo posle razmimoilaženja sa Jungom i pre toga Adlerom) i vođen nepokolebljivom strašću ka svom projektu²¹, uporedivom sa onom umetnika, skulpturu Mojsija vidi uhvaćenu u momentu zauzdavanja poriva da u afektu odreaгуje kada se njegov pogled susreće sa narodom okupljenim oko zlatnog teleta. Zauzdavanje se u tekstu prikazuje kroz snažnu formu skulpture Mojsija, kao biblijskog rodonačelnika nove vere, ali i kroz analizu Mikelandela, kao autora vođenog nezadrživom pasijom koja se mora podjarmiti (Freud 2001a: 229,230).

Kroz fluidni tok tekstualnog tumačenja vizuelnog dela, tema uzdržavanja se uzdiže kao najviše moguće postignuće na koje se čovek strasno vođen idealom može odlučiti. Čin zauzdavanja i odlaganja afektivne reakcije, autorovo odolevanje strastima radi „ostvarivanja cilja kojem je samog sebe posvetio“ (Freud 2001a: 233), zahteva sposobnost za negaciju onog urgirajućeg, ponavljajućeg; drugim rečima, onoga što reaguje na način koji ne

20 Sam izbor činjenica i „sagovornika“ koje Frojd koristi da bi uspostavio perspektivu svog tumačenja govore o pristrasnosti koja postoji između upotrebljene retorike i same skulpture; ovo se pokazuje i u neprepoznavanju činjenice da je prikaz biblijskog momenta ukorenjen u tradiciji i uspostavljenim postulatima vizuelne egzegeze Mojsija (up. Macmillan, Swales 2003: 50–54).

21 Čemu najbolje svedoči njegovo poslednje delo, *Mojsije i monoteizam*, koje je Frojd pisao takoreći pred sam kraj života. I pored životnog trenutka u kom delo nastaje, i dalje je prisutna tendencija da revidira teorijske postavke onoga što opaža, impuls koji ga i dalje navodi da upire svoje snage u preciziranju opisa onoga što život i praksa pred njega postavljaju. U tom nezavršenom delu se čak mogu naslutiti novi pravci misli o sržnim postavkama psihoanalize, kroz pomeranje konteksta od edipalne drame ka utemeljivaču jevrejske religije, revidiranih u svetlu tadašnjih istorijskih dešavanja (up. Frojd 2006: 331, 415–423).

dovodi do osmišljavanja iskustva. Sam afekat ne uspeva da nametne svoj smisao indiferentnom svetu i svetini. Sirovi impuls jedino u svom naknadnom dodiru sa strukturom sveta znakova i simbola može da ostvari značenje, tvoreći „živi diskurs“ (Green 1999: 227–228) koji poziciju zauzima prema onom smislotvornom u našem iskustvu. Ta pozicija, tj. njen tekući opis određen slikom, posredovan je dvostruko; simboličkim, reprezentativnim u smislu predstava-reči i potom onim što označenom daje impuls i pravac, kroz mutno razgraničeni naboj iz nagonskih „dubina“ psihe. Njihova uvezanost je nužna od samog početka, impulsa kao osnovne razlike slabog i preplavljujućeg (ili prijatnog i neprijatnog), a reprezentacije kao usmerenja sa određenom dinamikom dešavanja (Green 1999: 228).

Oba predstavljaju misaoni proces u njegovoj celosti. Zadržavanje ciljane usmerenosti misaonog procesa i dostizanje agensnosti kroz smislom prožetu aktivnost podrazumeva mogućnost uzdržavanja, funkciju antagonističku onom već ustaljenom i automatskom u psihičkom životu. Dinamika ogorčenog mišljenja, u njegovom odbrambenom obliku, bitno je određena ponavljajućim tokovima misli. Ponavljanje ima funkciju održavanja porетка nepobitnog osujećenja odsečenim od daljeg, nepredvidivog razvoja doživljaja sveta, koji otvara prostor za pluralitet tumačenja sopstvenog života. Otvorenost ka smislotvornim mogućnostima iskustva zahteva uzdržavanje od znanja u okvirima koji već postoje, a koji sprečavaju odmotavanje perspektiva. Postojanje različitih uglova gledanja na stanje sveta od subjekta traži izbor, a svaka zauzeta pozicija znači povratak agensnosti, time i odgovornosti.

Sposobnost za negativno, *negative capability* (Keats 1925: 47), predstavlja pojam koji obuhvata ideju kapaciteta za trpljenje nastajućeg smisla, istovremeno ističući neophodnost ustezanja od dostupnih znanja. *Negative capability* opisuje osobine Ostvarajućih Velikana (Men of Achievement; Keats 1925: 47) kroz ono što im upravo izmiče i što ne poseduju. Tačnije, prema njihovom odnosu prema nepoznatom, nesaznatom, prema odsustvu impulsa da kroz želju da ovladaju situacijom pribegnu trenutno dostupnim rešenjima (na uštrb onih drugih još sadržanih *in potentia*). Ovaj pojam (genijalan u svojoj konciznoj sugestivnosti) se iz pera pesnika Kitsa transponuje se u psihoanalitički svet pre svega posredstvom misli Biona (Bion 2007: 125). Njegov teorijski svet obeležen je transformacijama i procesom mentalizacije sirovih psihičkih elemenata. Psihičko varenje emocionalno-doživljajnih sadržaja vodi ka oblicima psihičkih organizacija sa sve većim kapacitetom za sadržavanje smisla, za dodir sa onim neizrecivim, neposrednim, bez naknadnog raspadanja ili evakuacije usled kontakta sa nadirućim smislom za koji još uvek ne postoji adekvatan izraz. Centralnu osu razvoja obeležava mogućnost trpljenja prodirućeg nesvesnog i nesaznatljivog, a ono što preti

osujećenjem strukture može se pokazati kao katalizator sazrevanja i uvida o prirodi elemenata koji konstituišu temelje psihičkog sveta.

Sazrevanje smisla kroz lament

Originalno izdvojen među velikanima koji su posedovali *negative capability* jeste avonski bard, Šekspir (Keats 1925: 48). Njegova sposobnost da ostvari punu literarnu polisemičnost ličnih doživljaja, kroz otvorenost forme i suočenost svojih likova, u tragedijama se pokazuje i kroz lamente koji, po opštem mišljenju koje skromno deli autor teksta, predstavljaju neke od najlepših prikaza unutrašnjih nemira i otuđenja aktera od onog njima najintimnijeg.

U okvirima Šekspirovih svetova (upravo u skladu sa radom opisane sposobnosti za negativno) postoji lamentirajući spektar koji pokazuje različite pristupe upravo sudbinskom, onom što prožima i izmiče smrtnicima. Hamlet, taj naricaojući nesrećnik, pun pravedničkog naboja koji do pred sam kraj drame ne uspeva da zadovolji (a i tada uz stravičnu cenu koja premašuje moguće opravdanje), pokazuje se kao lik tragičan upravo u svom nepoklapanju sa mestom koje bi po sopstvenom uverenju trebalo da zauzima. Kao lik on je rastrzan između svoje dužnosti i žaljenja za minulim poretkom iz kog ona proističe (a koju stariji Hamlet predstavlja), i u čijim bi okvirima sam kraljević našao pravično usmerenje svojih impulsa kao čovek od dela. Hamlet ostaje predstavnik novog čoveka, napuštenog od strane sudbinskog poretka koji čovekovim doživljajima daje jedinstvo sa njegovim postupcima (Bonney 1986: 479). On je ostavljen da lamentira nad sobom i svetom, u svojoj samorefleksiji koja čak i u retkom naporu na akt maši metu. Ipak, na kraju se on odvažava na finalni čin, sudbinski u efektu izjednačavanja svih sukobljenih u pogibiji. Pre nego što će pristupiti duelu sa Laertom, on se obraća Horaciju, i ne sasvim oslobođen konflikta, ali pobeđnički usmeren, on govori o *spremnosti*²². Konačno prihvatanje, sustizanje sudbinskog, odvija se kroz razrešenje njegovog ludila, okončanja doživljaja sputanosti koji su svaki trenutak činili igrom privida i dovodili do jadikovke nad svojom nesigurnošću. U isto vreme, prihvata se fatum u servilnom obliku, viša sila se pokazuje kao apsolutna, a prihvatanje

22 *Not a whit, we defy augury: there's a special providence in the fall of a sparrow. If it be now, 'tis not to come; if it be not to come, it will be now; if it be not now, yet it will come: the readiness is all: since no man has aught of what he leaves, what is't to leave betimes?* (Shakespeare 1988: 140)

svoga – pre svega smrtnog ishoda – se čini kroz duboki pesimizam i oblik aktivne indiferentnosti. Smisao izostaje iz ukupnog poretka, a time i svakog čina koji se preduzima, no ipak se ne odustaje od samog postupka. Doduše, čini se da ta rešenosti ipak proizilazi iz neprolazne fascinacije uskraćenim, tj. onim što predstavlja idealni poredak u kojem on ima svoje predodređeno mesto. To isto mesto se i dalje održava, kroz oklevanje i potom nihilističko pokoravanje predodređenoj propasti; dakle negacijom mogućeg u funkciji održavanja izgubljenog. Hamletova perspektiva, iako pod uticajem transformativnih pokušaja estetizovanog lamenta, ne uspeva da ostvari posredovanje smisla kroz simbolički susret sa impulsom koji nadiđe iz nedostatka sudbinskog pokrića njegovih najdubljih želja (patnjom). I pored sve refleksije nesrećnog protagoniste, svedočenje sveta i smisla delanja u svetu podrazumeva smisljeno prisustvo u svetu. Rečima Bonefoja (Bonnefoy 1986: 485), njegova „spremnost“ ne predstavlja mnogo više od „negativne strategije“ opstanka duše u uslovima u kojima jedini vidljivi izlaz jeste prisećanje minulih nadanja za smislom i poretkom. U opisu slike lične perspektive stanja stvari, neophodno je da se sretnu dva stranca, koje ljudsko ja ugošćava i pomiruje; u pitanju su, naravno, osećanja i reči. Njihov susret mora da označava momenat prepoznavanje negacije ukupnosti i dovršenosti čovekovog života. Izražen kroz lamentirajuće rečenice, taj susret znači uspeh potrage za sadržavajućim smislom, koji svojim osvedočavanjem upravo uokvirava to necelovito.

Nekoliko godina po završetku *Hamleta*, Šekspir nas kroz dramu o kralju Liru dovodi do drugog načina, od spremnosti dolazimo do nečega što predstavlja efekat sazrevanja, odnosno *zrelost*²³.

Lir, kao i većina likova u drami, pokazuje *pad* u njegovom sudbinskom, koliko razornom toliko i prosvetljujućem obliku. U *Kralju Liru* nalazimo vezu ludila i jadikovke u još temeljnijem obliku nego u *Hamleta*, a propadanje ovde prevazilazi opsesivna lutanja za izgubljenim poretkom. Govor ludaka i luda, kako autentičnih tako i onih prurušenih, izjednačava i povezuje aktere spremne na transformativni efekat suočavanja sa smislom koji otkriva istinosne odnose pre velikog finala. Otkrivanje smisla svake patnje koje likovi proživljavaju, njihova upućenost na ono što prevazilazi pojedinačne sudbine vodi ka tragičnom razrešenju daleko potpunijem

23 U trenutku kada je bitka izgubljena, i pre finalnog obračuna sa svojim bratom, Edgar, pre nego što će se otkriti u potpunosti kao sin, svom ocu grofu Glosteru, koji pun lamenta želi da skonča, govori:

What, in ill thoughts again? Men must endure

Their going hence, even as their coming hither;

Ripeness is all: come on.

(Shakespeare 2009: 108)

nego onom na kraju Hamleta. Spremnost za izlaganje stihijском koje se u *Kralju Liru* javlja kao oluja, kao bezličan bes prirode i fatuma nad likovima bez obzira na njihov status, konačno vodi sazrevanju smisla njihove životne uloge. Hamletova spremnost, i pored izlaganja o samodovoljnosti postupaka u indiferentnom svetu, ipak gestom pokazuje ka onom odsutnom. Hamlet svojim poslednjim dahom traži opravdanje svoje sudbine, kroz Horacijevu svedočenje budućem kralju, a dalje od toga, *ostalo je ćutanje*²⁴. Nasuprot Hamletu, u liku Edgara, u usmerenoj trpeljivosti koja donosi sazrevanje, kroz izlaganje svim nedaćama koje čovek nužno doživljava, tu nalazimo mogućnost nadilaženja igre pojava smislotvornim delanjem. U uslovima koji čoveka otkrivaju napadima stihijske nužnosti *možemo* videti ono što nagoni na ponovno uspostavljanje istinosnih odnosa, osvedočenih u lamentirajućim rečima, ali samo kroz uspostavljanje odnosa sa onim nadirućim, punim naboja, koje uz dovoljnu snagu sadržavanja zapravo predstavlja smisao u nastajanju.

U takvom kretanju vidimo i ponovno odigravanje poznatog Frojdovog *Wo Es war, soll Ich werden*, ali ne samo kao osveščivanja stihije nagonskog, tj. *onog* sudbinskog van i unutar mog *Ja*. U prelasku na mestu onog *Es*, moje *Ja*, *Ich*, se suočava sa mestom poretka koje nikada ne može u potpunosti sagledati. Pokušaj ovladavanja slikom takvog poretka podrazumeva negaciju ukupne slike, jer je u pitanju poredak istine, nužno veći od nas samih (identifikovanih kroz naše *Ja*). Ipak, postoji način, stav, koji govori o trajnom procesu, koji poštuje okolnosti našeg tu-bivstvovanja i uspeva da kroz govor i delo osvedoči prožimajući smisao. Moć Edgara je umnogome u njegovom suzdržavanju, za razliku od Hamletovog oklevanja. On se zadržava u igri privida i kada se čini da bi svako drugi iskočio iz uloge, sve do trenutka kada se smisao, kroz sve užasne peripetije, ne pokazuje kao konačno tu i kada on, sazreo, zauzima mesto koje mu po poretku pripada.

Jad, vaj, žal ili lament koji bi pred sudbom, nužnošću, boginjom ἀνάγκη zaista uspevao održi odnos spremnosti za odsutno značio bi govor koji uporno, iznova i iznova traži način koji ne falsifikuje istinosnu, istino-nosnu otvorenost i usmerenost sveta. Prodor takve usmerenosti se dešava kroz smislotvorni doživljaj; koliko uobličen kroz igru jezičkih predstava, toliko obojen i nabojem onog još neuhvaćenog, afektivno nadirućeg. Za objedinjavanje slepog pluraliteta u čoveku potrebno je, makar u tragovima, ono poetično u govoru (drugim rečima, lamentirajuće u kukanju). Punoću i zrelost kako doživljaja tako i izraza možemo učiti od Velikana sposobnih za usmerenu otvorenost. Osluškiivanje autentičnog u živom diskursu je u korenu svakog odnosa koji pretenduje na transformativne efekte, time

24 Što su i Hamletove poslednje reči u drami.

podrazumevajući i psihoanalitički seting. Opravdanost lamenta se na kraju pokazuje u tome što omogućava sazrevanje kroz prepoznavanje velikih odsustava u životu, odnosno negacijama prisutnosti ukupnog smisla, koje vremenom mogu postati i sadržaoци smisla u nastajanju. Time se pokazuje da o onome o čemu se ne može govoriti nekad i nije najbolje ćutati.

Literatura

- Bion, Wilfred (1965), *Transformations*, London: Heinemann.
- Bion, Wilfred (1989), *Two Papers: The Grid and Caesura*, London: Karnac Books.
- Bion, Wilfred (2007), *Attention and Interpretation*, London: Karnac Books.
- Bonnefoy, Yves (1986), „Readiness, Ripeness: Hamlet, Lear“, *New Literary History* 17(3): 477–491.
- Crnjanski, Miloš (1956), *Lament nad Beogradom*, <https://www.lyrikline.org/sl/pesmi/lament-nad-beogradom-4757>, (pristupljeno 25.09.2022.)
- Elsner, Jaš (2004), „Seeing and Saying: A Psycho-Analytic Account of Ekphrasis“ u: Mark Buchan, James I. Porter (prir.), *Before Subjectivity? Lacan and the Classics*, Lubbock, Texas: Texas Tech University Press, str. 157–218.
- Freud, Sigmund (2001a), „The Moses of Michelangelo“, u: James Strachey (prir.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. 13*, London: Hogarth Press, str. 211–241.
- Freud, Sigmund (2001b), „Negation“ u: James Strachey (prir.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. 19*, London: Hogarth press, str. 235–243.
- Freud, Sigmund (2001c), „New Introductory Lectures on Psycho-analysis. Lecture XXXII“, u: James Strachey (prir.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. 22*, London: Hogarth Press, str. 81–112.
- Frojd, Sigmund (2006), *Psihologija mase i analiza ega. Izabrani spisi*, Beograd: Fedon.
- Green, André (1999), *The Fabric of Affect in the Psychoanalytic Discourse*, London: Routledge.
- Hyppolite, Jean (2007), „Appendix I: A spoken Commentary on Freud’s ‘Verneinung’“, u: Jacques Lacan (prir.), *Ecrits*, New York: WW Norton, str. 746–754.
- Jevremović, Petar (2012), *Telo, fantazam, simbol*, Beograd: Službeni glasnik.
- Jevremović, Petar (2000), *Lakan i psihoanaliza*, Beograd: Plato.
- Keats, John (1925), *Letters of John Keats to His Family and Friends*, London: Macmillan & Co.
- Lacan, Jacques (prir.) (2007), *Ecrits*, New York: WW Norton.
- Macmillan, Malcolm, Peter Swales (2003), „Observations from the Refuse-Heap: Freud, Michelangelo’s Moses, and Psychoanalysis“, *American Imago* 60: 41–104.
- Niče, Fridrih (2020), *Rođenje tragedije*, Beograd: Dereta.
- Shakespeare, William (1988), *Hamlet*, New York: Bantam Books.
- Shakespeare, William (2009), *King Lear*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sofokle (2012), *Edip na Kolonu*, Beograd: Srpska književna zadruka.
- Vulević, Gordana (2011), „Psihoanaliza, govor, jezik“, *Theoria* 54(2): 105–115.
- Wittgenstein, Ludwig (1987), *Tractatus logico-philosophicus*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Aleksa Radović

MOANING AND WAILING: FINDING MEANING IN SUFFERING THROUGH LAMENTATION

Summary

A psychological analysis must approach mournful speech, as an everyday but also historically and culturally ubiquitous phenomenon, through a comparative analysis of the phenomena of everyday wailing and aestheticized lamentation. The distinctions of different forms of wailing are primarily found in their respective relationships to the affective life of the individual. To this end, the investigation relies on psychoanalytic theories of representation and affect, especially those found in the work of A. Green, and his contribution to the psychoanalytic understanding of affectivity in general psychic life. It is shown that whining and wailing can be used as an authentic description of the world that is experienced, and as a testament to what is meaningful and authentic from the perspective of the lamenting subject. On the other hand, the inability to face the encroaching plurality of meaning also leads to the perpetuation of whining, but now as a defensive structure. In that case, lamenting speech, instead of testifying the authentic experience, serves as a cover or a screen, as the possible meaning presents the subject with something he is not ready to acknowledge. The next part of the paper deals with the rhetorical foundations of both modalities of mournful speech, analyzing them through the concept of *ekphrasis* (ancient rhetorical descriptions of the work of visual art). For the wailing subject, the speech serves as a description of a world that should be, and the suffering is a consequence of the disparity between the real and the world that is longed for. The question of lamenting effects of speech will be further explored through the analysis of the poetic term *negative capability*, invented by the poet J. Keats and used throughout the work of the psychoanalyst W. Bion. Because of the necessary ontological lack underlying every distressing experience, the negative function in speech proves necessary for an authentic description of loss and frustration. The paper ends with a consideration of different forms of lamenting attitudes toward the fateful state of affairs, as well as their consequences, through a comparative analysis of the characters in two well-known plays by William Shakespeare. Hamlet and Edgar are taken as representatives of two different ways of engagement with the tragic destiny (using the ideas put forward by Y. Bonnefoy), clearly seen through the use of two different concepts in their respective speeches: for Hamlet, the answer to the unchangeable destiny was readiness, while for Edgar it was ripeness.

Keywords

wailing, lament, affect, André Green, ekphrasis, negative capability

